

ION MOGA

PĂRERI ISTORICE UNGUREȘTI

PRIVITOARE LA

ROMÂNII

DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1 9 4 1

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ“

S I B I U

ION MOGA

PĂRERI ISTORICE UNGUREȘTI

PRIVITOARE LA

ROMÂNII

DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1 9 4 1

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ”

SIBIU

PĂRERI ISTORICE UNGUREȘTI
PRIVITOARE LA
ROMÂNII DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ

De curând a apărut o importantă colecție de documente cu titlul: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 P. Chr.*¹⁾ menit a oferi întreg materialul documentar precum și interpretarea lui cu privire la trecutul Românilor din Transilvania în Evul Mediu. Scopul nemărturisit al volumului este de a da temelie documentară teoriei imigrării noastre în Transilvania, cât mai târziu cu putință, în sec. XIII-XIV, teorie devenită dogmă consacrată a istoriografiei maghiare, acceptată definitiv în ultimele ei lucrări de sinteză²⁾.

Volumul, întocmit cu o aparență științifică impresionantă, merită o cercetare mai amănunțită, atât în ce privește metoda întrebuintată de autori la culegerea și comentarea documentelor, cât și la interpretarea lor în studiile de sinteză din fruntea acestei opere.

Colecția cuprinde 483 documente, regeste și rezumate, precedate de studii lămuritoare semnate de autorii citați. Din acest material documentar, peste 150 acte sunt inedite constituind un prețios izvor informativ pentru istoriografia română.

În prefață dl. E. Lukinich, lămurind împrejurările cari l-au îndemnat să inițieze sfrângerea materialului și publicarea acestui volum, atrage

¹⁾ Editate de A. Fekete-Nagy și L. Makkai, sub îngrijirea lui E. Lukinich, cu ajutorul lui L. Gáldi, cu Nr. 29 din „Etudes sur l'Europe Centre-Orientale”, Budapest, 1941, LXI + 636 + 1 hartă anexă și numeroase hărți în text.

²⁾ Homan-Szegfű, *Magyar Történet*, I-VIII, Budapest 1928—1934; *Siebenbürgen*, Herausgegeben von der Ungarischen Historischen Gesellschaft, Budapest, 1940, 310 p. + hărți; L. Gáldi-L. Makkai, *A Románok története*, Budapest, f. a.

atenția specialiștilor streini că dintre națiunile locuitoare în Transilvania, Secuiei își au colecția lor de documente (Székely Oklevéltár), Sașii au diplomatiarul lor (Urbundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. I—IV [Urbk.]), iar „în ce privește pe Ungurii din Transilvania — scrie d-sa — n'avem mari colecții generale de documente, dar ne putem face o iconă destul de fidelă despre viața socială și istoria Ungurilor ardeleni în evul mediu, datorită colecțiilor de documente referitoare la diverse familii și a monografiilor consacrate județelor acestor provincii. Românii cari trăesc în Transilvania — cantinuă autorul — sunt singurii cari n'au nici o colecție sistematică de documente ale trecutului lor” (p. V). Deci „Aceasta este prima publicație sistematică și critică a documentelor referitoare la Românii din Ungaria, care va permite specialiștilor să scrie — potrivit exigențelor istoriografiei moderne — istoria Românilor din Ungaria până la 1400” (p. VI).

Această „lămurire” a dlui E. L. este pe cât de iscusit ticluită, pe atât de potrivnică adevărului. Doar înșiși colaboratorii d-sale utilizează intens trei colecții de documente referitoare la Românii din Transilvania¹⁾, pe care d-sa le trece sub tăcere, numai pentru a accentua meritele săvârșite de Institutul d-sale pentru istoriografia română și cea streină.

Pentru a scoate apoi în evidență seriozitatea științifică a acestui volum, dl. E. L. subliniază că „el oferă rezultatele unor cercetări aprofundate. Volumul cuprinde tot ce a văzut lumina tiparului din studiile ungurești și românești consacrate istoriei medievale a Românilor din Transilvania, precum și toate documentele inedite cari au putut fi găsite în arhivele noastre”. Nici de data aceasta însă nu putem acorda încredere asigurărilor de mai sus.

Mai întâiu, ca metodă de lucru, volumul prezintă defecte neingăduite de „exigențele istoriografiei” din ori ce timp ar fi. Cu excepția documentelor inedite, reproduse în întregime, cele publicate în colecții mai vechi sunt date fie numai în regest, adeseori defectuos²⁾, fie reproduse doar fragmentar. S'au făcut apoi esențiale omisiuni. Astfel editorii publică numai documentele în care se precizează că locuitorii satelor sunt Români, sau că așezările lor sunt „ville olacales”. Cu această metodă eliminatoare, au fost trecute sub tăcere numeroase acte cari amintesc sate românești, fără a menționa în chip special și

¹⁾ I. Mihali, *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900.

I. Pușcariu, *Documente. Despre boerii din Țara Făgărașului*, IV, Sibiu, 1907.

N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*, [Col. Hurmuzaki I₁ (1199—1345), I₂ (1346—1450)], București, 1887, 1890.

²⁾ Un exemplu clasic de felul arbitrar în care e întocmit regestrul este cel dela No. 282 în care sunt cuprinse nu mai puțin de 4 documente deosebite (No. 1181—1183 din Urbk. II, p. 578—583).

pe locuitorii lor. Astfel sunt: documentul din 1347 Iul. 1 privitor la Mihălț (Mihálczfalva más néven Közép-Vincz)¹⁾, apoi documentul din 1373 Ian. 10, 1377 Apr. 26, 1377 Apr. 30, 1383 Apr. 5, 1383 Apr. 23, privitoare la satul Băbușiu²⁾, apoi documentul din 27 Aug. 1354 (Urk. II, p. 104—5), amintind satele românești Săliște și Săcelul, precum și cel din 31 Dec. 1399 (N. Iorga-Hurmuzaki, XV, p. 6—7), amintind de „universis et singulis nobilibus, tam ungaris, quam olachis... in Haczak et Huniad constitutis”, pentru a nu aminti decât câteva întâlnite la întâmplare. Dar semnificativă este omisiunea documentului din 6 Mai 1355, în care se confirmă că Românii participau la dieta țării alături de Nobili, Sași și Secui. Necunoașterea acestui document nu poate fi invocată de vreme ce este publicat în Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis, VI, p. 321—323 pe care editorii îl utilizează la tot pasul, dar trecerea lui sub tăcere era necesară pentru a nu contrazice comentariile făcute de editori documentului No. 19, în care, fiind vorba de participarea Românilor la o dietă similară (1291), editorii susțin că n'a fost dietă, ci o simplă întrunire pentru stabilirea unei hotărâncii.

Cu asemenea omisiuni suntem îndreptățiți a ne îndoii de sinceritatea credinței exprimate de dl. E. L. că eventuale noi descoperiri de documente „nu vor modifica întru nimic învățămintele colecției noastre”.

Aceste învățăminte sunt precizate de d-sa după cum urmează: „Se va remarca fără îndoială — scrie d. E. L. — că datele privitoare la viața Românilor în secolul al XIII-lea sunt extrem de rare”. Aceasta nu din cauza că documentele au fost distruse în urma deselor războaie, deoarece „ne putem mândri cu mai multe mii de piese autentice anterioare anului 1031”. Intre acestea 290 se referă la Sașii din Transilvania, cari totuși nu s'au așezat în această provincie de cât în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Din potrivă, după cum dovedește acest volum, numai 26* tratează despre Românii din Transilvania, cari pretind a forma populația autohtonă. Cum ipoteza că tocmai documentele referitoare la Români au fost distruse nu e valabilă, nu ne rămâne de cât o soluție: documentele redactate în această epocă sunt în cantitate minimă din cauza că poporul român a venit în teritoriul în chestiune târziu și în grupuri răslețe, ceea ce nu e de loc în contrazicere cu nomadismul ancestral al Românilor. Numai în secolul al XIV-lea s'a îndreptat spre Ungaria o imigrare mai serioasă

¹⁾ Szabo K., *Az Erdély Muzem eredeti okleveleinek kivonata.* (1232—1540), Budapest, 1890, p. 21.

²⁾ *Ibidem*, p. 34, 37, 39.

*) Cifra lipsește în ediția franceză, fiind precizată în ediția germană a studiilor din fruntea acestui volum, publicată sub titlul: A. Fekete-Nagy, L. Gáldi und L. Makkai, *Zur Geschichte der ungarländischen Rumänen bis zum Jahre 1400.* Budapest, 1941, 73 p.

dinspre Balcani și a urmat în chip firesc că documentele referitoare la Români au sporit în proporție cu numărul noilor veniți". (p. VII).

Concluziile d-lui E. L. sunt mai mult de cât pripite. D-sa ar trebui să știe că majoritatea documentelor istorice transilvane și-au avut depozitul în arhiva capitlului de Alba-Iulia, devastată de Tătari la 1241, apoi arsă în două rânduri, la 1277 și 1308¹⁾, și astfel cea mai mare parte a documentelor secolului al XIII-lea nu ni se păstrează în original, ci în confirmări ulterioare din secolul al XIV-lea. Ori asemenea confirmări nu erau solicitate de țărani sau de obștea lor, satul, care din vecie se știe stăpân pe propriul pământ, ci de cei ce ajungând la neînțelegeri asupra dreptului de a stăpâni sate și moșii, cari le-au fost date, sau uzurpate, aveau nevoie de dovedirea dreptului contestat. Confirmările erau solicitate numai în cazurile favorabile celor ce aveau interesul să le obțină în dauna situației reale din veacul al XIII-lea. Iată principala cauză a puținătății mărturiilor documentare privitoare la Români în veacul al XIII-lea, iar mulțimea mărturiilor din veacul al XIV-lea nu se datorește imigrării în masă în acest veac a Românilor în Transilvania — cum imaginația cu desăvârșire neistorică a d-lui E. L. și a colaboratorilor săi o susține — ci necesității de a preciza raporturile de proprietate, devenite discutabile în urma atâtor distrugerii de documente, fapt care face organele administrative să se lovească pretutindeni de prezența Românilor, amintindu-i.

Dar cifrele invocate de dl. E. Lukinich nici nu corespund adevărului. D-sa, pentru a obține o aparență și catastrofală diferență între numărul documentelor referitoare la Unguri și cel referitor la Români, trece sub tăcere că cele „mai multele mii de piese autentice anterioare anului 1301" se referă la întreg teritoriul Ungraei și a țărilor aparținătoare coroanei ungare și că *numai o parte din ele privesc Transilvania*. Din numărul scăzut al acestora, cifra care cuprinde documentele referitoare la Ungurii din Transilvania este cu totul redusă. O indicație prețioasă ne oferă E. Szentpétery²⁾, din a cărui catalog critic al tuturor documentelor regale ungare dintre anii 1001—1257 reiese că față de un *total de 1146 documente, abia 49 se referă la Transilvania*. Ori, pentru această epocă editorii publică 12 documente referitoare la Români. Colecția de documente a Sașilor, cunoaște pentru aceeași epocă 89 documente de proveniență nu numai regală, ci și papală și câteva interne transilvane. Din ele 14 sunt simple amintiri a diferiți protopopi ai Sibiului în calitate de cancelari la curte cu prilejul redactării de documente cari nu privesc Transilvania; alte 11 nu se referă la Sași. 38 sunt de origină papală, din cari 29 se referă la cavalerii Teu-

1) Josephus C. Kemény, *Notitia historico-diplomatica Archivi et Litteralium Capituli Albensis Transylvaniae, Cibinii, 1836*, p. 20 sq.

2) *Az Árpádházi királyaink okleveleinek kritikai jegyzéke*, Budapest, 1923.

toni așezați în Țara Bârsei și la episcopia cumană întemeiată de ei, documente cari, pe drept cuvânt, pot fi revendicate atât Români, cât și de Secui. Din cele 32 documente cari dau informații mai lămurite privitoare la viața politică și bisericească a Sașilor propriu zis, 13 se referă și la Români, cuprinzând și documentul dela 1204, nepublicat de editorii volumului de care ne ocupăm. Iată deci la ce se reduce valoarea probativă a speculațiilor d-lui E. L. privitor la numărul redus al mărturiilor documentare privitoare la Români.

Dar concluziile D-sale se întemeiază și pe rezultatele cercetărilor făcute de colaboratorii acestui volum. Se impune deci o examinare a lor.

*

Primul dintre colaboratori este dl. L. Malakai, care semnează capitolele despre ~~Viața pastorală a Românilor, Apărîția Românilor în Ungaria, Așezarea Românilor, Diferitele colonii române, Societatea română primitivă și Transformarea societății românești.~~

D-sa, ca și ceilalți colaboratori ai prezentului volum, consideră drept certitudine imigrarea Românilor din Balcani, în Transilvania, ca păstori nomazi, fără așezări stabile. Din faptul că d-sa amintește de existența unui păstorit nomad și a unui păstorit transhumant, presupunem că d-sa știe să facă și deosebirea între cele două forme de păstorit. Din acest motiv subliniem dela început că dl. M. totdeauna caută să interpreteze documentele cari vorbesc de păstoritul românesc în lumina *nomadismului* nu a transumanței, care presupune așezări stabile, sate bine consolidate, ca centre de iradiere sezonieră a păstoritului transhumant. Această atitudine, dinainte fixată, îi dă d-lui L. M. puțința de a reedita fără nici o probă documentară cunoscuta poveste, cum din Balcanii plini de turme românești, s'a pornit pe nesimțite o sporadică infiltrare de păstori peste Dunăre în Carpați, unde imensele păduri stăteau nelocuite și neexploatate economic de stăpânirea maghiară din Transilvania. Astfel Românii apar în prima jumătate a veacului al XIII-lea în Carpații de Sud, în a doua jumătate a aceluiași veac în Munții Bihorului, pentru a ajunge, în sfârșit, în veacul al XIV-lea, în Munții Maramureșului și ai Beregului. (p. XII).

Acești păstori români au cutreerat timp îndelungat munții, locuind „în colibe primitive răsfirate în munți, fără a constitui vre-o aglomerație”. (p. XIII). Abia „când țările Europei Orientale au fost populate, imigrațiunea ciobanilor dealungul munților s'a oprit, în timp ce transumanța a continuat”. Când s'a făcut această împopulare a țărilor Europei Orientale, dl. L. M. nu o divulgă. În sprijinul teoriei mai sus schițate privitoare la caracterul nomad păstoritului românesc, d-sa aduce însă argumentul indirect al lipsei cornutelor și a agriculturii din acest păstorit, pe care nu le poate dovedi, apoi mărturiile următoarelor documente, menite a dovedi instabilitatea vieții Românilor în munți: Docum. No. 126 din 22. III. 1363, în care, fiind

vorba de delimitarea satelor Kuespatoka, Sekaspataka, Voya și Bachtivesso din jud. Caraș, cumpărate „a magistro Johanne biseno” și dăruite „magistro Benedicto”, se constată că, cu prilejul delimitării proprietăților satului „Vaya” de acelea ale castelului Iladia, „Kenezys holahorum ad ipsum castrum pertinentes” susțineau că hotarul nu este cel indicat de oficiali, dar precizarea acestui hotar totuși nu s’a făcut de oarece „quos (scl. Olachos) citare *propter eorundem mansionis seu residence incertitudinem noluisse*nt (scl. *kenezii noluisse*nt! N. A.)... de quo quidem campo exeundo iungerit unam silvam foratlan vocatum ubi ipsi Kenezys et magister Petrus in positione metarum concordare non potuissent”.

Textul „propter eorundem mansionis seu residence incertitudinem” este invocat de dl. L. M. ca o dovadă precisă, în favoarea aserțiunii d-sale că „majoritatea Românilor din Ungaria duceau în cursul veacului al XIII-lea și XIV-lea viață de păstori nomazi”. (p. XIII). Interpretarea documentului este forțată, ignorând totalitatea fenomenului înregistrat. Căci din fragmentul citat se vede limpede că cnezii Românilor aparținători ai cetății Iladia, *n’au voit* (noluisse)nt) să aducă mărturii pentru a dovedi că hotarul nu este cel revendicat de oficiali, *pretextând* „nesiguranța locului unde se aflau” Români care urmau să fie chemați la mărturie, adică spunând, că nu știu unde ar putea fi acum oamenii, acasă, la colibi, sau la pășunat. Timpul în care se făcea hotărnicia, are în cazul de față o importanță hotăritoare în înțelegerea documentului. *Actul e din 22 Martie, deci pe vremea când odată cu topirea zăpezii, urcă oile la munte*. Și ca dovadă că cnezii *n’au vrut* să se ajungă la precizarea hotarului, care probabil ieșea în defavoarea Românilor, o dovedește faptul că nu numai în teritoriul vecin cu cetatea, dar nici în pădurea „foratlan” magistrul Petru n’a putut ajunge la o înțelegere cu ei privitor la fixarea semnelor de hotărnicie.

Dar că aceasta este interpretarea justă a textului citat, o dovedește documentul No. 242 din 29 Martie 1378, din care se vede că unul din acești cnezi, Ioan din Yoya (Valea), „tamquam kenezys conservasset” satele Ztankova și Patak (Valea) „et reditus et proventus duarum villarum earundem castro de Elyad semper administrasset”. Acelaș „Johannes plures terras ad predictam sessionem applicando occupaverit et quot villas in eisdem congregaverit et collocaverit, hoc penitus ignorarent, sed quot quot villas in facie terrarum earundem collocasset, proventus et reditus earundem semper tamquam Kenezys administrasset castro supradicto”. Alt document (No. 243 din 20 Mai 1378), apoi precizează că acest Johan și frații săi, nu s’au mulțumit numai cu pământul primit dela Carol I, ci „etiam terras pluribus villis aptas de terris et villis regalibus fraudulentem et dolose pro se occupasse”. Știa deci cneazul Ioan din Valea împreună cu tovarășii săi cnezi, de ce să *evite* a aduce mărturia supușilor lor, declarând că n’au de unde-i strânge „din cauza nesiguranței locului unde se află”.

Hotărît, din cuprinsul documentului, orice cercetător istoric care cunoaște real — nu ca dl. L. M. — păstoritul, nu poate trage concluzia despre o pretinsă instabilitate a așezărilor românești, și cu atât mai puțin despre nomadismul Românilor. Dimpotrivă, documentul mărturisește clar că acești Români aparțineau cetății Iladia „ad ipsum castrum pertinentes”, având în frunte pe cnezii lor „Kenezzy holahorum”, deci constituiau obștii organizate. Deasemenea, nu se poate admite ca cneazul să nu cunoască colibele și locurile unde pășunează Românii de sub autoritatea lui, dela cari trebuie să strângă darea pe care o dă stăpânului cetății. Ori, asemenea dări nu puteau fi strânse dela o populație „nomadă” ci numai dela una de mult așezată, cu rosturi și ocupații permanente. Avem de a face deci nu cu „Români nomazi” ci cu Români cu așezări stabile, aparținând cetății Iladia și având drept principală ocupație păstoritul. Atât și nimic mai mult.

X Dar dl. L. Makkai, mai citează în sprijinul „nomadismului” susținut de d-sa, fraza din documentul papal dela 1373 (No. 202), în care amintindu-se Românii din regiunea Caransebeș, se spune „Vlachi schismatici, quorum nonnulli in pascuis et tentoriis habitant, animalia, quibus habundant, pascendo”. Ținem să subliniem că documentul se referă și la Românii din Bosnia și din Muntenia, dând o caracterizare generală a tuturor acestor Români. Dar chiar și în acest cadru general, documentul arată că numai o parte mică a Românilor „quorum nonnulli” (deci = unii din ei!), locuiesc în colibi, păscându-și turmele numeroase, ceea ce, dela începutul primăverii până târziu toamna, corespunde perfect realităților, dar aceasta nu-l îndreptățește pe dl. L. M. să afirme că „majoritatea Românilor din Ungaria duceau în cursul veacurilor al XIII-lea și al XIV-lea viață de păstori”, și cu atât mai puțin că această viață era de „păstori nomazi”.

Dar iată ce spun documentele editate de acelaș d. Makkai, privitor la Românii din regiunea Caransebeșului la cari se referă textul citat. Documentul No. 175 din Septemvrie 1369 vorbește de o adunare a „obștei” (universitas Kenezzyorum et aliorum Olachorum de districtu Sebes”, în care se constată că „singuli singulariter et cum rebus nostris pariter et personis” au participat la expediția lui Ludovic I împotriva lui Vlaicu și Sracimir, intrând cu armata voevodului Dionisie și a banului Emeric în Vidin, și au ajutat cu sute de florini cheltuielile de războiu, dând și oameni în armată, anume o gardă permanentă de 200 oameni, în timp ce cnezii rămași la Mihald țineau la dispoziția regelui o altă trupă de 500 oameni aleși. Ori, 700 de oameni în armată e cifră mare, care dovedește precis că Românii din regiunea Caransebeșului erau foarte numeroși, și departe, de a trăi o viață „nomadă” care excludea puțința de a-i recruta pentru armată, aveau așezări statornice, după cum o dovedesc numeroase alte documente din acest volum. Deci textul papal invocat de dl. M. nu constituie o dovadă a nomadismului acestor Români, ci arată doar vag că

„unii din ei“, „nonnulli“ cum spune documentul dela 1373, făceau păstorit în munți, trăind în vremea păscutului în colibi, ceea ce corespunde adevărului istoric.

Dar cu o tenacitate specifică rasei în goana după himere, dl. L. M. ține să dea ultima și cea mai categorică dovadă despre nomadismul românesc. „Și la începutul veacului al XIV-lea (sic!)¹⁾, un cronicar ungur, Antoniu Veranesics, descrie pe Români după cum urmează; rari în aperitis locis incolae, montibus ac silvis plerumque cum suo pecore pariter obditi“ (p. XIII). Dar textul lui Veranesics, citat de dl. L. M. trunchiat, nu este nici el o dovadă a nomadismului românesc. Anume același V. spune, în prealabil, că Românii în privința mulțimii lor ușor egalează celelalte națiuni ale Transilvaniei (Secui, Unguri și Sași împreună), totuși sunt fără drepturi, trăind ca iobagi ai Ungurilor și fiind răspândiți prin toată țara. Ori, dacă Românii erau atât de mulți și totuși afirmațiile lui V., puțini din ei erau așezați în locuri deschise, ci mai mult se ascundeau cu oile la munte, ajungem la concluzia cu totul bizară că în veacul al XVI-lea munții Transilvaniei erau mai dens locuiți de cât văile și câmpia. Contradicția între cele două afirmații ale aceluiași V. este evidentă și multele sute de documente din veacul al XIV-lea începând dovedesc că n'a fost domeniu regal, nici nobilitar unguresc, nici moșie mai de seamă, pe care să nu fi existat sate românești, și că în această regiune a așa ziselor „județe ungurești“ locuia majoritatea Românilor, nu la munte. De altfel cunoștințele lui V. privitoare la Români sunt cu totul incomplete. El cunoaște Români liberi numai în ținutul Hațegului, fără să cunoască districtele românești din Banat, nici scaunele românești din Sibiu, nici boierimea română din Țara Făgărașului și din Maramureș. Toate aceste fapte impuneau d-lui L. M. o severă rezervă față de valoarea doveditoare și exactitatea celor cuprinse în textul pe care d-sa îl invocă drept argument hotărîtor pentru nomadismul în munți a majorității Românilor din Transilvania. Acest pretins nomadism rămâne *nedovedit*, iar teoria d-lui L. M. un simplu produs al imaginației ilustrat cu impresii documentare, dar nesprijinit de realitatea istorică.

Impotriva acestui nomadism oferă dovezi chiar documentele acestui volum. Astfel între impozitele plătite de cnezii români Capitlului din Alba-Iulia la 1331 (Doc. No. 42), se găsesc și „viginti birra, que vulgariter cherge dicuntur“ și la fel documentul No. 214 din 1374 arată că printre obligațiunile cnezilor români, față de Capitlul din Oradea, este și aceea de a da „de more consueto... annis singulis, medium lodicem“ adică și într'un caz și într'altul e vorba de pături de lână, de *cergile* românești. Ele confirmă deci existența unei *industrii casnice textile care aparținea exclusiv Românilor*. O asemenea industrie nu se poate improviza, ea presupune o inde-

¹⁾ În ediția germană rectificat: veacul al XVI-lea.

lungată viață sedentară, deci sate vechi în cari femeile săvârșeau această industrie, în timp ce bărbații umblau cu oile în munți. Prezența industriei casnice exclude nomadismul.

Toate aceste dovezi însă nu-l opresc pe dl. L. M. să susțină în continuare că „la sfârșitul veacului al XII-lea locuitorii Transilvaniei, Ungurii, Germanii și Slavii (!!)... erau stabiliți în sate”. Și cum așezările de colibi românești nu treceau drept sate, ele n'aveau nume, încât autoritățile administrative nu țineau seamă de ele, cu atât mai mult, că păstorii își schimbau des locul de domiciliu în timpul migrării. Acest fapt explică, — scrie dl. L. M. — de ce nu cunoaștem înainte de 1283 nici un nume al întărilor așezări provizorii românești. Românii erau totuși utili; ei puteau face exploatarea munților și paza lor. „Astfel autoritățile coroanei cedară primilor emigrați români pășunatul în comitatul Făgăraș în vecinătatea pământurilor Sașilor, a Pecenegilor și a Secuilor”. (p. XV).

Documentele invocate de d-sa (No. 1, din 1222 și No. 4, din 1224), nu amintesc de o cedare a unui bun strein în favoarea Românilor, ci invers. Nu Românii, ci Sașii sunt cei cari primesc dreptul de folosință în „silva Blaccorum et Bissenorum”, care era proprietatea Românilor. Și la fel nici documentul dela 1222 nu amintește de vre-un „pământ al Pecenegilor”, ci acesta din urmă precizează ca o realitate nu de curând creată, ci ca existentă, a unei „terra Blaccorum et terra Siculorum”, indicând nu pământuri, ci întregi regiuni locuite.

Dar cu toată mărturia potrivnică a documentelor, dl. L. M. continuă: „Regiunea de pășuni înalte locuită de o populație slavă (!) puțin numeroasă, ori, adeseori, cu totul nelocuită, atrăgea pe Românii din Balcani. Imigrarea acestora a fost înlesnită de regii Ungariei pentru motive de apărare națională și pentru considerațiuni de ordin economic”. Așa s'a făcut că după ce au apărut în județul Făgăraș, Românii au apărut deja în veacul al XIII-lea în județul Brașov, Sibiu, Bihor și Alba Inferioară”. (p. XV).

Și cum existența masivă a Românilor în a doua jumătate a veacului al XIII-lea și în cel următor, atât în regiunea muntoasă cât și la șes, trebuia explicată, dl. M. recurge la cunoscuta teorie: invazia Tătarilor dela 1241 a nimicit totul. Ei traversează văile Someșului, Mureșului, Crișurilor și Oltului, adică o regiune cu o populație foarte deasă și în drum ei exterminară în primul rând populația ungurească. Românii, nefiind legați de un loc determinat și locuind în munți puțin accesibili, au fost scutiți de această lovitură fatală. E foarte natural deci că marii proprietari de pământ s'au gândit la ei când au fost nevoiți să suplinească lipsa de mână de lucru rurală. Astfel năvălirea Mongolilor a determinat coborrea Românilor din munți la șes provocând... decadența agriculturii (!) „de oarece Românii, crescători de animale, au avut nevoie de mai multe veacuri pentru a se deprinde cu agricultura”. (p. XVI). Documentele însă arată că

Tătarii au prădat regiuni săsești și românești din jurul Sibiului¹⁾ și sate așezate „inter terras Olachorum de Kyrch, Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus”. (Doc. No. 11). Ori, în acest caz, teoria d-lui L. M. menită a explica doar lipsa unei populațiuni agrare ungurești în Transilvania în veacul al XIII-lea și prezența numeroasă a Românilor, rămâne neconvingătoare, atât timp cât d-sa nu va putea lămuri, prin ce misterioase afinități de rasă Tătarii își manifestau predilecția de a ucide numai populație agricolă ungurească, cruțând populația agrară a Sașilor, cari totuși, după această năvălire a Mongolilor se dovedește a fi mai numeroasă de cât înainte. Acest pretins Hungaricidium a fost el atât de radical, încât pe marile latifundii n'a mai rămas nici un țăran ungar, silind astfel pe primitivul cioban român, adus pe moșiile nobilitare, să chinuiască veacuri de-arândul pe bieții proprietari unguri să le dea lecții de agricultură? Iar dacă această extirpare a ungarilor n'a fost atât de radicală, lăsând suficienți instructori care să învețe pe Români agricultura, cum explică dl. L. M. *lipsa totală a termenilor ungurești din agricultura română?* Absurditatea acestei teorii este evidentă. Căci zadarnic se străduiește dl. L. M. să pervertească înțelesul lui „terra” în acela de „pășune”, el rămâne totuși o mărturie a pământului lucrat de Români așa cum ni-l arată documentul din 1247 „*molendinis omnibus infra termines praenominatarum terrarum ubicumque factis vel faciendis... nec non aedificiis et agriculturæ*“...²⁾. Deci o agricultură evoluată care își avea străvechea ei continuitate atât la șes, cât și în așezările din munți, așa cum existența și azi a teraselor agricole, părăsite și acoperite de păduri multi-saculare o dovedește a fi existat până la înălțimi de 1100—140 m. altitudine³⁾.

Mai caracteristic metodei istorice întrebuițate de dl. L. M. este însă capitolul „*Diferitele colonii române*”, în care d-sa se străduiește să dea o expunere documentată a felului cum au fost întemeiate satele românești în veacul al XIV-lea, grăbindu-se să constate că „cea mai marte a celor mai multe sute de sate de românești au de fapt nume de origine maghiară” (p. XVII) și cum aceste sate sunt în preajma munților, concludă d-sa: „cu excepția munților înalți, și uneori chiar și acolo, Români au fost devansați de coloni de altă rasă, mai cu seamă de Unguri și de Slavi”. (p. XVIII). Autorul precizează apoi, că prima așezare românească „provizorie”, amintită documentar abia la 1283, este OláhTELKE. Adjectivul de „Oláh” — continuă dl. L. M. — servea să distingă o colonie pierdută într'o regiune ungurească; colonie de altfel cu totul neînsemnată de vreme ce

¹⁾ Wenzel G, *Codex Diplomaticus. Arpadianus Continuatus*. Vol. II, (Pest, 1861), p. 171.

²⁾ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. (Urkb.), I, p. 73—74.

³⁾ L. Someșan, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen*. Bukarest, 1941, p. 57 și urm.

„telke” în evul mediu însemna doar o mică proprietate suficientă pentru a hrăni o familie. (p. XVII). Autorul stabilește apoi diferitele forme de așezări românești: așezare în preajma unui sat unguresc constituind o anexă a acestuia; cazuri de „tovărășie” a coloniei române cu satul preexistent, împrumutând numele vechiu de origine ungurească, slavă sau germană al aceluia, așezarea nouă devenind „sat-frate” specificat cu numele de „oláh”; sau cazuri mixte, de tranziție a acestor două forme. (p. XVIII). Drept dovadă apoi, în nota No. 17, autorul dă câteva exemple, nici unul din ele însă dovedite, de vreme ce exemplele citate: Szászterkes — Oláherkes (1310), Magyarbáród — Oláhbáród (1390), Magyarkapus — Oláhkapus (1391), Magyarfráta — Oláhfráta (1392) sunt toate amintite *sincronic*, fără a da vre-o indicație privitor la prioritatea vre-unuia din ele față de omonimul său.

X Dar cât temeiu se poate pune pe documentarea și interpretarea istorică a d-lui L. M. se vede chiar din exemplele date de d-sa. „Istoria lui Magyar-Bocsárd și Oláh-Bocsárd — scrie d-sa — e curioasă. În 1346 Petru, vicevoevodul Transilvaniei, stabilește cu forța Români pe domeniul numit Bocsárd al capitlului din Transilvania. Din această colonie s'a dezvoltat satul Oláh-Bocsárd”. (Nota 17, p. XIX). Dar documentul nu amintește nimic despre preexistența unui „Magyar-Bocsárd”. El spune clar că Petru vicevoevodul Transilvaniei a ocupat satul (villa) Bucerdea aparținătoare capitlului de Alba-Iulia, sat aflător în județul Alba „ad castrum Kechkes”. Ocuparea s'a făcut „per populos villarum ad ipsum castrum Kechkes vocatum pertinentium et in vicinitate eiusdem ville Buchard existentium”, pentru ca apoi „intra metas at terminos antiquos eiusdem ville capituli Buchard vocate, quandam *aliam* villam Olacalem, pro dicto castro Kechkes servientem collocasset”... iar pe iobagii capitlului din acest sat, de câte ori se duceau în pădurea Bucerdei, îi aresta și îi despoia de avut. (Doc. No. 76 din 28 Iunie 1346, p. 109). Documentul deci nu dă nici o indicație despre existența unei populațiuni ungurești în vechia Bucerdea a capitlului de Alba-Iulia, ci arată numai înlocuirea forțată a iobagilor capitlului, cu iobagi credincioși ai vicevoevodului. Dar documentul lasă să se întrevadă cu totul alte concluzii. „Populos villarum ad ipsum castrum Kechkes vocatum pertinentium et in vicinitate eiusdem ville Buchard existentium” prin cari s'a făcut ocuparea forțată a Bucerdei erau *români*, fapt confirmat și de doc. Nr. 87 din 22 August 1352, în care se precizează: „Olicos ad castrum Kelechkes pertinentes”, ceea ce ne dă o imagine clară despre compoziția etnică majoritar românească a regiunii în care străjuia „castrum Kechkes”.

În continuare, dând exemplu de „cazuri mixte”, d-sa scrie: „La 1358 se amitesc satele române cari aparțin Banabicultui (Bányabükkfalú). La 1416 satul se dedublă. Astfel s'au născut *Magyar Banabiky* și *Oláh Banabiky*, cari mai apoi s'au reunit și formează azi un singur sat cu populație

mixtă, numit în ungurește Bányabükk și românește Banabic. Numele primitiv al acestor fel de sate gemene trădează totdeauna naționalitatea populației primitive. În cazul prezent populația a fost totdeauna de origine ungurească. N'avem nici o dovadă contrară". (Nota 17, p. XIX). Concluzia d-lui L. M. și de data aceasta este arbitrară. Textul documentului No. 101 din 14 Februarie 1358 spune doar atâta că magistrul Petru urmează să fie instalat în „medietatibus possessionis Banabiky, ac villarum Olachalium et terrarum ad eandem pertinentium". Deci *Banabicul era o moșie mare cu sate românești*. El nu e amintit ca sat: Bányabükkfalú, ci ca „possessio" care după cum arată documentul trebuie înțeleasă ca moșie. Acest domeniu putea să aibă nume unguresc, dar așezările de pe el sunt românești. Iar dacă la 1416 apar două sate cu numele acesta Oláh Banabiky și Magyar Banabiky, date fiind împrejurările din veacul al XIV-lea — pe cari le vom cunoaște — suntem îndereptățiți a crede că primul a fost Banabicul românesc, și că ulterior a apărut cel unguresc.

Dar cu aceasta intrăm în miezul mult discutatei probleme a numelor de sate.

† Dl. L. M. susține că de câte ori un sat românesc poartă nume strein, unguresc, german sau slav, este o dovadă că Românii sunt ulterior veniți, așezându-se pe vechi sate ungurești, germane sau slave. Teoria d-sale o ilustrăm prin următorul exemplu: numele de sat „Zalasd" este considerat de editori ca unguresc „Zala + sd" (p. 159). Dar iată ce spune documentul despre originea acestui sat. (Doc. 124). Cu prilejul delimitării satului Zalasd sunt convocați cnezii Ladislau fiul lui Musath (!), Stroia și Zeic înaintea nobililor din Hunedoara și a „universi Knezii et seniores Olachales districtus Haczak... pro tribunali sedentibus". În adunare se citește documentul prin care regele dăruiește satul Zalasd lui Ladislau și fiilor săi Petru, Ioan, Lațcu și Mușat, dar cnezii Stroia și Zeic se opun, spunând că „*ipsa possessio Zalasd more aliorum Keneziorum nove extirpationis densitatis silvarum capite iure Keneziatu ipsi et fratribus ipsorum pertineret*" și deci Ladislau a solicitat și a obținut dela rege „ipsorum ius keneziale".

Iar dacă Stroia și Zeic sunt autorii satului Zalasd creat prin defrișarea pădurei și impopularea lui, ce valoare documentară mai poate avea etimologia ungurească „Zala + sd" susținută de editori? Dar valoarea acestor etimologii mai e ilustrată de următorul caz: Editorii consideră numele satului „Vaja", „Woya" (1277) ca fiind de origine slavă (p. 59). Documentul No. 242 din 29 Martie 1378 precizează: „Woya alio nomine Patak" (p. 277), indicând că potrivit regulilor filologice „Woya" este o greșită transcriere a lui „Valea" permanentizată din document în document pentru a-i da la 1378 *traducerea*, deci echivalentul unguresc: „Patak".

Mai caracteristic însă pentru obsesia ungaro-genetică a autorilor în materie de toponimie este cazul satului „Riul-Alb", care deși amintit ca atare la 1398 de documentul No. 458, editorii se încăpăținează a susține

că „Rîul-Alb = Fehérviz”, și cum „cu excepția acestui document, numele românesc de Rîul-Alb nu se mai amintește nicăieri în evul mediu, deși dela 1411—1519 e amintit de 25 de ori” concluzia editorilor este că documentul e „suspect! Ori, cum editorii nău alte indicii privitoare la falsitatea documentului, el rămâne o dovadă că numele românesc al satului a premers traducerii lui în ungurește, care s'a permanentizat în documentele oficiale timp de un veac.

Impotriva acestei metode a traducerii toponimiei românești sau slavo-române în ungurește, dovedită de dl. S. Dragomir¹⁾, se ridică editorii acestui volum fără să o poată desmînși. Asemenea cazuri clasice de traduceri cuvânt de cuvânt, ni-l oferă de ex. Săliște și Săcelul. În documentul No. 36 din 5 August 1322 este amintit satul „Feketewyz” = Apa Neagră, care este traducerea exactă a lui Cernavoda, râulețul care trece în apropierea satului care se cheamă Săcel, jud. Sibiu. Documentele arată că în toate vremurile satul a fost o așezare originar românească, cum este și azi, ceea ce nu împiedecă pe comentatorii documentului să sublinieze că Feketeviz e nume unguresc. Ori acest „Feketeviz” rămas numai în documente, dar nici odată pe teren, departe de a însemna originea ungurească a satului, înseamnă un simplu botez al acestei așezări românești de „lângă Cernavodă” pe care l-au tradus în ungurește. Dar cu toată evidența procedurii urmat, editorul rămâne constant în a exclude originea românească a Săcelului. El recunoaște că Feketeviz = „Chirnavoda”, dar aceasta „dovedește că Ungurii au împrumutat această numire dela primii coloniști slavi” (!) și cu aceasta un sat românesc a fost dosit în favoarea teoriei caracterului unguresc al Transilvaniei medievale. Numai că această numire oficială s'a dovedit imaginară și neviabilă, încât administrația ungurească s'a văzut nevoită să adopte originalul românesc Săcel = Szecsel, care n'are nici o origine slavă!

În acelaș document sunt amintite „quinque villis olaceis”, dintre cari „Nogfalu” e amintită la 1354 (Urbk. II, No. 685, p. 105), iar la 1383 ca „Magnam villam Walachikalem” pe care înșiși editorii o recunosc „e vorba de Nagyfalu — Grossdorf, azi numit Szelistye — Săliște, la Răsărit de Sibiu”. (Nota 6, p. 302). Tot la 1383 cele cinci sate românești sunt amintite ca „quatuor villis olachalibus videlicet Gorozdorf cum Galusdorf, Graphundorph, Budinbach et Cripsbach vocatis” (Doc. No. 276, p. 309); în acelaș an, aceleași sate sunt numite „Nadhfalu aliacque possessiones” (Urbk. II, p. 577. Rezumat defectuos No. 280, p. 312—313), pentru ca în alte trei documente consecutive (Urbk. II, p. 578—581) să fie din nou numite „quatuor villarum Olachalium Grozdorph alio nomine Galusdorf, Graphyndorph, Budynbach, Crypbach vocatarum”, iar în al patrulea e amintit „Nogfalu” (Urbk. II, p. 583).

¹⁾ S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc în Banat*. An. Inst. de Ist. Națională, III, p. 276.

Trecând peste aceste trei documente și semnalând sumar aceeași formulă numai din documentul din 22 Iulie 1383 (No. 282, p. 313), dl. L. M. pe care-l credem comentatorul acestui document, rectifică părerea eronată Hurmuzaki-Densușianu I₂, p. 278: Grafendorf = Tilișca, cu aceea corectă de Grafendorf = Vale, dar tot d-sa se grăbește să accentueze că „trebuie constatat că în evul mediu numai numirile de origine ungurească și germană erau în uz” (Nota 5, p. 313) pentru ca mai înainte să sugereze despre aceleași sate că „numele lor german pare a dovedi că întemeierea lor trebuie să fi avut loc pe vremea când Conrad de Tălmăciu și fiul său au stăpânit aceste sate, adică la sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul veacului al XIV-lea”. (Nota 5, p. 61). Intreg acest raționament bazat exclusiv pe caracterul german al acestor numiri, merit a sugera dacă nu caracterul original german al satelor, cel puțin calitatea germană a fondatorului lor, se năruie însă în fața dovezilor documentare. Anume, unul din aceste sate în nu mai puțin de 5 documente din 1383 este numit consecutiv „Crypsbach”, pentru ca, cu aproape două decenii înainte să fie amintit în documentul din 24 Noemvrie 1366 (No. 158, p. 206), cu numele lui adevărat, românesc, de „Kakoua” = Cacova, așa cum i se spune și azi¹⁾. La fel Gorozdorf = Nogfalu = Magna villa walachialis, nu e de cât traducerea în trei limbi a Săliștei, care după cum dovedește I. Schiopu²⁾ înseamnă „sat mare”. Ori, dacă dl. L. M. avea înaintea ochilor dovada că numirea românească apare documentar cu aproape două decenii înaintea numirii germane și maghiare (!), care abia la 1383 este atestată întâia oară, cu ce răspundere științifică poate afirma că „în evul mediu numai numirile de origine ungurească și germană erau în uz” și cum mai poate formula sugestii privitor la o posibilă inițiativă germană la întemeierea acestor sate, când Nicolae, fiul lui Conrad de Tălmăciu, la 1322, când se redactează documentul, nici nu cunoaște numele acestor sate, fiind nevoit să le indice doar vag ca simple „cinci sate românești”.

Dar dl. L. M. nu se oprește numai la aceste arbitrare speculații pe marginea numirilor germane. D-sa crede că are privilegiul de a ilustra teoria d-sale privitoare la data coborîrii târzii a ciobanilor nomazi români dela munte la șes. „Românii din aceste sate — susține d-sa — au fost după toată probabilitatea păstorii castelului regal Salgo, cari părăsind pășunile din munții dela Sud de Sibiu, au venit să se stabilească în împrejurimile castelului. Dat fiind că documentul din 1288 (No. 17), face o aluzie incontestabilă la Români dela Salgo și dela Tălmăciu, începutul coborîrii lor poate fi fixat la această epocă”. (Nota 5, p. 61—63). Dar documentul în chestiune amintește pe Români din regiunea Sibiului ca

¹⁾ Deci cazul „Riul Alb” (1398), = „Fehérviz” (1411—1519).

²⁾ „Săliște” în *Dacia Istorică*, An. I, (1937) No. 2, p. 49 urm.

participând *la oastea țării, asemenea nobilimei ungare, a Sașilor și a Secuilor*, deci într'o situație politică care exclude proveniența lor recentă și caracterul lor nomad și primitiv, cum se străduiește dl. L. M. să-i arate pe Români în timpul coboririi lor din munți. Mai mult, documentul No. 10 din 1250, arată pe aceeași Români ca participând în oastea comitelui Ioachim de Sibiu, *alături de Sași, Secui și Pecenegi*, la expediția făcută în ajutorul lui Asan Burul la 1210. E adevărat că dl. L. M. contestă că acești Români ar fi din regiunea Sibiului, dar nici d-sa, nici antecesorii d-sale, nu pot aduce dovezi contrare, în timp ce documentul dela 1288 care precizează prezența militară a Românilor în comitatul Sibiu, lămurește pe cel dela 1250, care arată la rândul său aceleași realități la 1210. Și în acest caz ce valoare științifică poate avea concluzia d-lui L. M. că „începutul coboririi lor (a Românilor din munții Sibiului) poate fi fixată la această epocă” (scl. la 1288)?

Mai notăm aici cazuri, pe cari dl. L. M. evită a le discuta și anume când satul are două numiri paralele. Astfel la 28 Ianuarie 1357 este amintit satul „*Abosfalva* cu alt nume *Beznic*” (Szabó, o. c., p. 25), iar la 1 Iulie 1347 „*Mihálczfalva* cu alt nume *Közép Vincz*” (Ibidem, p. 21), din care a supraviețuit Mihațul românesc.

Aceste exemple, despre neputința doveditoare a numirilor streine în ce privește originea satelor românești, precum și a măsurii în care aceste numiri pot constitui un criteriu în stabilirea vechimei așezărilor românești, exemple luate din a doua jumătate a veacului al XIV-lea (1383), ne dau întreagă măsura creditului ce se poate acorda analizei făcute de editorii prezentului volum, toponimiei și numirilor de sate românești mai vechi, din veacul al XIII-lea, când raritatea documentelor lasă frâu liber imaginației.

Dar cazurile exemplificate mai sus ne permit motivate sugestii în privința stabilirii criteriilor după cari pot fi examinate numirile sau toponimia streină a satelor românești.

a) Când numirea românească apare documentar anterior numirilor streine, ori de câte ori s'ar repeta acestea în documente mai târzii, este o dovadă a originii românești a satului.

b) Când numirea românească și cea streină apar simultan, dar în popor supraviețuiește cea românească, satul e originar românesc, iar numirea streină o altoire artificială, neviabilă.

c) Când numirea streină este identică cu traducerea numirii române sau slave, constituie o dovadă a preexistenței, uneori străvechi, a satului românesc, asupra căruia s'au exercitat fie numai pretenții de stăpânire streină, fie o stăpânire numai nominală, fie una de scurtă durată. Ade-seori numirea de origine slavă a satului românesc, — dat fiind faptul că dela sfârșitul veacului al XIII-lea, nu mai există o populație slavă, fiind absorbită de Români, cu excepția regiunilor nordice unde în acest timp

începe infiltrația ruteană — constituie o dovadă de așezare străveche româno-slavă.

d) Când numirea ungurească s'a încetățenit în graiul poporului, avem de a face cu un sat recent, în majoritatea cazurilor făcut de cnejii români pe teritorii a căror toponimie primise formă ungurească dela administrația politică sau bisericească, sau dela proprietarul ungur.

Analiza numirilor și a toponimiei satelor românești în lumina acestor criterii indicate de înșiși documentele acestui volum, va oferi imaginea reală a procesului etnic petrecut în Transilvania medievală, respingând teoria nomadismului și a imigrării românești și confirmând vechimea și stabilitatea așezărilor noastre.

* * *

† Dl. Ant. Fekete-Nagy semnează capitolul „*Imigrarea Românilor pe pământul Ungariei Istorică* (scl. a Transilvaniei).

D-sa începe romantic, tocmai dela ipoteticul trib maghiar Kende și Gyula, care s'ar fi așezat în Transilvania din vremea descălecării, pentru a dovedi încă din acea vreme prezența Ungurilor în Transilvania. Privitor la Români, se repetă teoria d-lui M. despre imigrarea lor târzie din Balcani, ajungând abia în veacul al XIII-lea în pădurile fără stăpân ale Carpaților, de unde târziu coboară la șes. Caracterul nomad al vieții Românilor este obsesia d-lui A. F. N., care ține să o impună forțat chiar cu prețul invocării unor mărturii documentare inexistente. Astfel d-sa scrie: „Pe teritoriul domeniilor cetăților, aparținătoare la început fără excepție, iar în veacul al XIV-lea încă în mare parte, regelui, întâlnim aproape pretutindeni Români în stare nomadă, sau seminomadă, iar la sfârșitul veacului al XIV-lea ca element etnic sedentar”. (p. XXXII). În sprijinul acestei afirmații citează numărul de ordine a 17 documente, prelungind cifra acestora cu un „etcetera”, dar *nici unul* din documentele vizate nu dovedește nici nomadismul, nici seminomadismul Românilor, ci numai caracterul lor de „element etnic sedentar”. Această „metodă”, sprijinită pe **ideea mai mult de cât minoră** a autorului despre spiritul critic al specialiștilor streini, cărora se adresează, caracterizează probitatea științifică a autorului. Dar dl. A. F. N. revine iarăși cu documente: „Cu toate că așezarea Românilor în partea răsăriteană a Ungariei — scrie d-sa — a început dela sfârșitul veacului al XIII-lea, prezența lor, timp îndelungat, n'a fost în nici un fel legată de o locuință stabilă și ei au continuat a păstra felul lor de viață nomadă”. (p. XXXIII). Drept dovadă aduce documentul No. 21 din 1293, care nu arată nici un nomadism, ci cu totul alt fenomen¹⁾, apoi documentul papal din 1373 invocat de dl. L. M., a cărui

¹⁾ v. I. Moga, *Românii în Transilvania medievală*. „Transilvania”, An. 72, (1941), No. 3, p. 198—199, precum și paginile următoare ale acestui studiu.

valoare doveditoare am arătat-o, un alt document (No. 71) din 1344, care — prin simpla amintire a „Românilor din Valea Gârbăului“, fără a specifica aşezările lor — nici el nu constituie o dovadă de nomadism, şi în cele din urmă documentul No. 126 din 1363 la „incertitudinea locuinţei Românilor“ din jurul cetăţii Iliadia, invocat de dl. L. M., document al cărui real înţeles i-am lămurit.

Dar acum pretinsul nomadism românesc este obsesia constantă a editorilor acestui volum, dl. A. F. N. ţine să arate şi consecinţele lui: „Ca toate popoarele de păstori — scrie d-sa — Români n'avea de loc sensul proprietăţii; aceasta explică frecvenţa atacurilor pe teritoriile vecinilor unguri şi saşi, în decursul cărora le luau acestora în cele mai multe cazuri vite; oi, capre, porci, vaci şi boi“. (p. XXXV). Printre altele, documentul hotărîtor pe care-l invoacă editorii acestui volum este cel din 1366 (No. 151), în care regele Ludovic I dă nobilimei dreptul să pedepsească cu moartea pe răufăcători, mai cu seamă Români. Acest document, dă prilejul editorilor să justifice această măsură scriind: „Unica raţiune a aluziilor frecvente la Români, este faptul că în această epocă Români formau, drept urmare a anumitor condiţiuni sociale, majoritatea răufăcătorilor. Imigraţii cari au venit din regiuni mai puţin civilizate ale Balcanilor, unde siguranţa publică era foarte rudimentară, au importat în Transilvania moravurile lor balcanice. Contrastul dintre viaţa lor nomadă şi civilizaţia mult dezvoltată a Ungurilor şi Saşilor sedentari, n'a făcut decât să sporească tentaţiunea de a jefui târgurile acestei provincii“ (p. 200)¹⁾.

Pentru a cunoaşte în adevărata ei măsură gradul de onestitate ştiinţifică a celor doi editori dd. L. M. şi A. F. N., subliniem că dd.-lor la întocmirea acestui volum au fost nevoiţi să consulte intens cele şapte volume ale lui Codex Diplomaticus Andegavensis şi deci erau în măsură să cunoască gradul de „siguranţă publică“ de pe teritoriul întregii Ungarii, precum şi gradul de civilizaţie al nobilimei ungare. De aceea precizăm că uciderile, jafurile, arderile şi furturile la începutul veacului al XIV-lea erau atât de dese în Ungaria, în cât sunt pline documentele vremii. Numai în primii 25 de ani ai veacului al XIV-lea (1301—1326), peste 60 de documente vorbesc despre asemenea violenţe. Şi pentru a cunoaşte unul din numeroasele exemple despre măsura până unde mergeau instinctele primitive ale acestei nobilimi, dăm următorul caz: La 17 Iulie 1319 „magister Thomas filius Leurenthe“ se plânge că numeroşi nobili şi slujitori de ai lor — nici unul Român — „potencialiter, pluribus vicibus, ad possessiones suas veniendo, destruxissent easdem, *Cymiteria et ecclesias confringendo et igni concremari faciendo, virgines et mulieres denudassent, servientes et ioba-*

¹⁾ Obiectivitatea acestor constatări reiese din faptul că la 1367 oraşul Cluj întemeiază satul Feleac, unde „Olachi pro custodia vie positi et locati existent“ (Jakab E. Kolozsvár története. Okmánytár I, p. 58 şi Docum. No. 237).

*giones suos quam plurimos vulnerando et interficiendo ac etiam dimembrando, et injurias nimias sibi inferendo*¹⁾).

Nu scăpau deci de instinctele și de furia acestor prețiși „civilizați” nici bisericile, nici cimitirele, nici fecioarele, nici femeile și nici slugile pe cari nu se mulțumeau să-i ucidă, ci îi „dismembrau”. Arderile de castele sau de sate, jafurile de conacuri și furturile de vite, adeseori în valoare de multe sute de florini, erau curente în Ungaria.

Către sfârșitul celui de al treilea deceniu din veacul al XIV-lea, cazurile se răresc în Ungaria, ele apar în schimb în Transilvania. Primul caz deucidere apare la 1326 (Doc. No. 38) și cea dintâi devastare este amintită documentar la 1333 (Doc. 44), făcută de Români și Unguri deopotrivă. În decurs de patru decenii (1326—1366) avem amintite cinci cazuri deucideri²⁾ și 16 cazuri de jafuri, dintre cari trei împreunate cu omor³⁾, deci total 18 cazuri săvârșite *de Români și de Unguri*.

Dar iată ce spun documentele cu privire la *autorii răspunzători* ai acestor excese.

La 1346 *vicevoevodul Transilvaniei, Petru de Jara*, stăpânul cetății Kecskés, cu ajutorul iobagilor săi din satele aparținătoare cetății, Români, a ocupat cu forța satul Bucerdea al capitlului din Alba-Iulia. (Doc. 76).

La 1353, *Iacob castelanul Ciceului*, „una cum universis Olachis ad eandem castrum pertinentibus”, au devastat domeniile Kuzarvar și Kerew. (Doc. 90).

La 1357 *comitele Matia* (ungur), cu servitorii săi din Chalanusvad (probabil tot unguri) înarmați „more latroncinio”, au atacat pe Români aparținători cetății Solyomkö în timpul când își duceau porcii acasă, luându-le cu forța *două mii de porci*, ucigând un Român, despoind de haine pe alții, și lăsând patru Români răniți mortal. (Doc. 99).

La 1365 *din porunca „magistri”-lor Ștefan și George Bebek*, intendantul lor de pe moșia Szentmihálytelke dimpreună cu mai mulți cnezi în subordine „*aliisque Olachis et Ungaris*” în total aproape 700 oameni, atacând posesiunea Szentpéter a lui Ladislau și Mihail de Doboka, au dus cu forța pe toți iobagii cu averea lor cu tot pe moșia fraților Bebek, arzând casele fraților Doboka și lăsând satul Szentpéter pustiu. Altă dată apoi au atacat satul Hidalmás al acelorași frați Doboka, arzând casele acestora, furându-le diplomele de proprietate, precum și 250 boi, 200 vaci, 70 porci, 1500 oi, 33 cai, etc. (Doc. 142).

La 1367 iobagii români incendiază pădurea Avas a conventului din Cluj-Mănăstur. *Isprava o fac la îndemnul stăpânului lor Grigore de Szarmátke*, care refuză să apară în fața judecății. (Doc. 164).

¹⁾ Cod. Dipl. Andeg. I p. 525.

²⁾ Doc. No. 38, 71, 91, 99, 118.

³⁾ Doc. No. 44, 66, 67, 69, 70, 76, 87, 91, 96, 99, 118, 136, 142, 149.

X La 1375 *iobagii lui Ioan fiul lui Toma, din Bokan „Hungari videlicet et Olachy“*, au prădat în mai multe rânduri posesiunea Egeres a abatelui de Cluj-Mănăstur, furând boi, averea slujitorilor și arzând 10 parcele cu clădirile de pe ele. (Doc. 216).

X La 1379 în schimb, *cetățenii din Baia Mare și Baia de Sus*, au atacat „*possessionem olakalem Magasligeth*” proprietate a lui Ioan și Ștefan, fiii Domnului Simon, ucigând iobagi români. (Doc. 250).

La 1381 *magistrul Ioan, fiul lui Simon de Meggyes* cu iobagii săi din 20 sate „*tam Hungaros quam Olahos*” au prădat domeniul Vasvár. (Doc. 275 și 267). Se naște un mare proces din care rezultă că paguba era de 4000 florini, brăuri de argint în valoare de 50 fl., arme pentru 7 oameni și toate diplomele lui Ioan, fiul lui Toma de Vasvár. La proces sunt chemați „*tam Hungaros quam Olahos*” și anume „*mille quinque (1005) Olahorum et iobagionum suorum*”. (Doc. 401 din 3 Mai 1393).

Din cele de mai sus se desprind deci următoarele concluzii sprijinite de mărturiile documentare ale vremii:

a) *Marile jafuri, incendieri și ucideri din Transilvania din veacul al XIV-lea, nu erau săvârșite de iobagi, de cât la îndemnul sau sub conducerea directă a stăpânilor lor: vicevoezi, castelani, proprietari „nobili”, cnezi, sau chiar de cetățeni și deci exemplele și îndemnurile date de acești stăpâni, cari își devastau reciproc moșiile, își incendiau casele, ucideau și își furau diplomele, iobagii și vitele, au creat o stare de spirit care explică rarele cazuri de excese individuale de minimă importanță ale iobagilor.*

b) *Aceste jafuri, incendieri, ucideri, etc., nu erau o deprindere adusă de Români, din Balcani, ci o tradiție importată de nobilimea maghiară din Ungaria și încetățenită în Transilvania, care până în veacul al XIV-lea n'a cunoscut asemenea obiceiuri.*

c) *La aceste excese Români nu participau în calitate de Români „lipsiți de sensul proprietății”, ci ca iobagi ai stăpânilor lor cu „simțul proprietății” hipertrofiat.*

d) *La violențele acestea participau nu numai iobagi Români, ci și Ungurii — firește în proporția lor numerică. Și în sfârșit,*

e) *dacă documentul din 28 Iunie 1366 (No. 151), afirmând că „nostri universi nobiles terre nostre Transilvane” au suferit — și am văzut în ce măsură — „incommoda... quotidiana et infinita” din partea „diversorum malefactorum specialiter Olachorum”¹⁾, aceasta nu înseamnă că majori-*

¹⁾ Documentele arată numeroase abuzuri deale nobilimei ungurești împotriva Românilor, în favorul cărora interveni chiar regina și regele. Astfel, la 27 Septembrie 1364, regina oprește autoritățile județului Bereg să facă judecată în procesul unor nobili unguri împotriva unor Români pentru domeniile Rakolch și Mistiche, de oarece ele „*nostre fuerint regionales et de manibus nostris easdem tradiderimus possidendas per eosdem (Olachos)*”. (Doc. No. 138). Apoi după ce scoate pe toți Români din Bereg

tatea răufăcătorilor s'ar afla printre Români din cauza moravurilor balcanice importate; ci dat fiind faptul dovedit că la aceste violențe participau și iobagii unguri, — textul citat poate constitui confirmarea realității din toate veacurile, anume că *pe moșiile nobilitate, deci în așa numitele „județele ungurești”, majoritatea covârșitoare a iobagilor o formau Români.*

Acestea fiind singurele concluzii ce se pot trage din documentele vremii, afirmațiile d-lor L. M. și A. F. N. rămân o dovadă, de data aceasta limpede, a măsurii în care patima poate diforma judecata unor oameni, cari se pretind a fi ținut seama în opera lor de „exigențele istoriografiei moderne”.

În strânsă legătură cu această febră a devastărilor, stă și fenomenul social-economic al creerii de numeroase sate românești în veacul al XIV-lea, fenomen pe care editorii volumului îl consideră drept dovadă hotărâtoare a unui nou val de imigrare românească din țările vecine în Transilvania și drept proba „expansiunii lente dar progresive” dela Sud spre Nord al acestor imigrați în interiorul acestei provincii. (p. XII, XXXII, XXXV—XXXVII). Dar această masivă apariție de noi sate românești, departe de a fi fost determinată de înăgăinarul val de imigrare, a fost de fapt consecința reformelor economice moderne, aduse de regii Angevini din sudul Italiei și introdusă în regatul Ungariei. „Regii arpadieni au urmat o politică economică par excellence agrară, acum ajung pe planul prim, punctele de vedere ale politicii comerciale” — constată Homan B.¹⁾ Așezând la temelie gospodăriei statului veniturile regale provenite din comerț, industrie și exploatarea subsolului, Carol Robert a lăsat economia agrară pe seama nobilimei latifundiare și a castelanilor, cărora, pretinzându-le obligațiuni militare mai mari de cât cele obicinuite sub Arpadieni, le dădea totodată puțința și îndemnul de a-și spori veniturile prin crearea de noi sate, acordându-le în acest scop înlesniri și scutiri de dări. Sporirea populației cu scopul de a mări veniturile feudale prin crearea de sate noi este un fenomen în plină desfășurare în Apus în secolul XII și XIII. Regimul domonial nu putea absorbi surplusul de populație agricolă. Țăranii fugeau de pe aceste domenii în căutare de pământuri noi cultivabile. Avân-

și Maramureș de sub autoritatea abuziv exercitată a funcționarilor județeni, cari nesocoteau autoritatea legală a voevodului local român, provocând Românilor „diversas iniurias” (Doc. 139), regina e nevoită să ordone din nou la 6 Octomvrie 1366 „oaspeților” și cetățenilor din jud. Bereg să nu îndrăznească a judeca ei pe Români, ci, dacă e cazul, să se adreseze „domnului” acestor Români. (Doc. 156). Deasemenea la 5 Ianuarie 1373, regele oprește pe castelanul din Mihald să pronunțe vre-o judecată împotriva unor Români, până la sosirea lui la Timișoara și să le restituie toate lucrurile sechestrate și să nu-i tulbure în proprietățile lor. (Doc. No. 201).

¹⁾ Homan-Sekfü, *Magyar történet*, II, p. 302—303.

tul comercial și industrial al orașelor și îmbunătățirea căilor de comunicație spori vertiginos rentabilitatea agriculturii și deținătorii de terenuri necultivate încă, ademeneau mulțimea iobagilor fugiți, sau eliberați, de pe domeniile nobilitare, acordându-le mari înlesniri pentru defrișeri de păduri, secări de regiuni mlăștinoase și indemnându-i la întemeieri de noi așezări în care agricultura și păstoritul luau proporții necunoscute până atunci. În Flandra, Bourgogne, Hessen, Brandenburg, Carintia, Italia de Nord și Toscana se crează astfel o mulțime de asemenea sate noi. La sfârșitul veacului XIII acest val de impopulare în Apus era un proces încheiat¹⁾. La noi, el se produce abia în sec. XIV, determinat fiind de politica economică a Augevinilor.

Această creare de sate noi, — operă de o covârșitoare importanță socială și economică, — au săvârșit-o în Transilvania cnezii români și majoritatea covârșitoare a recentelor așezări sunt sate românești, „ville olaches”.

Dar urmărind crearea nouilor sate pe hartă, constatăm că ele nu apar de cât foarte rar în regiunea mixtă româno-săsească de pe pământul crăesc și nici în așa zisa Secuime, ci pe teritoriul comitatelor ungurești. În Secuime cu greu se puteau crea sate noi datorită autonomiei secuești, care păstra în orgolioasa ei primitivitate o economie rudimentară de creștere a vitelor, pe lângă care își face, în preajma acestui veac, loc și agricultura. Pe pământul crăesc iscusința economică a Sașilor a făcut ca regiunea să fie plină de sate agrare bine închegate, în măsură să implinească cerințele burgheziei din orașele în plină dezvoltare, în timp ce autonomia de care se bucurau, îi scutea de sarcini fiscale prea mari în favoarea statului. *Impopularea era deci o necesitate numai în comitate, unde marile moșii nobilitare cu o populație ținută în mizerie de regimul feudal muț înăspriț, oferea condițiile optime pentru crearea de noi sate în care populația, cel puțin pentru un timp determinat, se bucura de un regim mai omenesc.* Se constată cu acest prilej că majoritatea satelor nou create sunt sate românești, constituite în baza autorizației pe care o obțineau dela rege, fie cnezii nobili români, fie nobilul ungar proprietar, fie castelanul de cetate, pentru ca în scopul formării de noi așezări agricole, „să strângă Români”²⁾. Din această formulă diplomatică „ut Olachos colligeret” care se repetă stereotipic în documente, istoriografia ungară crede a vedea dovada caracterului instabil, nomad, de masă flotantă, a unei populații românești de recentă provenien-

¹⁾ H. Pirenne, G. Cohen, H. Focillon: *Histoire du Moyen Age*. Tome VIII. *La civilisation occidentale au Moyen Age, du XI au XV-e siècle*. Paris, 1933, p. 65—72. L. Halphen, *L'Essor de L'Europe (XI-XIII siècles)* Paris, 1932, p. 94—5. Dr. Rudolf Köttschke, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte das Mittelalters*. Jena, 1924, p. 373 urm.

²⁾ Ibidem, passim.

ță externă, care trebuia fixată pe moșii. Nimic mai fals de cât această interpretare. Nici un document nu atestă o asemenea imigrare în massă a Românilor în interiorul Transilvaniei, ci invers emigrarea ei. Cazurile individuale de boeri munteni sau moldoveni refugiați din motive personale în această provincie, invocate de dl. A. F. N. (p. XXXVII), sunt total lipsite de valoare doveditoare, de vreme ce tocmai în acest veac, al XIV-lea, se constată revărsarea masivă a populației transilvane pe versantul exterior al Carpaților, contribuind la încheierea politică și mai cu seamă economică a recent createi Moldove și a Munteniei mai vechi create, dar care atunci se impopula.

Foamea de pământ a unei pretinse populațiuni nomade românești de proveniență balcanică, — care, după teoria autorilor prezentului volum, și-a aflat satisfacția convenită în Transilvania, — mai de grabă putea fi împlinită pe întinsele terenuri necultivate ale Munteniei cu o populație foarte rară și cu o feudalitate încă începătoare, de cât în Transilvania suprapopulată cu un regim feudal aspru. Ori tocmai acest proces, de revărsare masivă a populației agricole-pastorale românești din Transilvania în Țările Române, arată falsitatea teoriei susținute de istoriografia maghiară.

În lumina acestor realități istorice, fenomenul creerii de noi sate românești pe teritoriul așa numitelor comitate ungurești din Transilvania, primește o semnificație deosebită. Românii „strânși” în nouile așezări erau tot din Transilvania. Existența unei masive populații românești agricole-pastorale pe teritoriul comitatelor ungurești este confirmată de izvoarele documentare. O atestă — după cum se va arăta — Anonymus, în prima jumătate a veacului al XII-lea și pe acelaș teritoriu al județelor, o dovedește a fi persistat și documentul din 7 Noembrie 1293 (No. 21)¹⁾, în care, vorbindu-se de „universos Olacos in possessionibus nobilium vel aliorum residentes” — deci în comitatele ungurești, — se arată că acești Români, fugiți de pe moșiile nobilitare sau regale, pe proprietățile eclesiastice au fost readuși cu forța din ordinul aspru al regelui pe pământurile nobilimei. Fuga acestor Români — departe de a constitui dovada vieții lor nomade, cum susține dl. L. F. N. — ilustrează fenomenul caracteristic celei de a doua jumătate a veacului al XIII-lea, când, după năvălirea Tătarilor, puținii vechi, dar mai cu seamă numeroșii noi proprietari unguri, proaspăt investiți cu donațiuni în Transilvania, asuprau populația autohtonă în așa măsură, în cât aceasta, părăsindu-și vetrele, căutau un trai mai omenesc pe moșiile bisericești și pe pământurile regale. Cele 2—3 decenii următoare n’au schimbat regimul feudal de pe aceste moșii nobilitare, în cât acțiunea stimulată de Angevini, de creare a noui sate, acordând în acest scop numeroase înlesniri, a găsit printre Români un larg răspuns, îndem-

¹⁾ Urb. I, p. 195.

nându-i să fugă sau să se elibereze de pe moșia nobilitară și să-și facă sate noi.

Fenomenul s'a petrecut identic cu un veac mai înainte în Franța. Țăranii fugeau de pe moșiile unde erau prea asuprați fiind atrași apoi de alți proprietari pentru a constitui sate noi¹⁾. Alții caută să se elibereze în acest scop.

Cum migrațiile de iobagi se multiplică, nobilii le ușurau sarcinile, sau îi eliberau în schimbul taxelor²⁾. Carol Robert înlesnește și stimulează asemenea eliberări: „*Volumus igitur et vobis universis nobilibus et possessionatis hominibus, quibus presentes ostenduntur precipimus firmiter et districte, quatenus iobagiones vestros, qui habita licencia et iusto terragio persoluto, ad predictam possessionem causa commorandi venire voluerint libere veniant et sine impedimento abire permittatis, s'avis rebus et personis, aliud facere non audentes*“³⁾. Acești iobagi apoi, în schimbul înlesnirilor fiscale de cari se bucurau — de obicei scutire de impozite pe un anumit timp⁴⁾ — făceau munca istovitoare a creerii satului nou, defrișând păduri, curățind teren pentru pășune, destelenind pământ pentru agricultură, făcând poduri, drumuri și case, întemeind noi gospodării. Dar înlesnirile acordate, cu care populația era îndemnată la o atât de importantă operă economică, erau oferite tuturor iobagilor indiferent de naționalitate. Dacă totuși documentele arată că proprietarii de moși se străduiau să obțină autorizația de a strânge în acest scop Români, nu și populație de altă rasă, aceasta se dovedește pe de o parte numărului extrem de redus al iobagilor unguri, dar mai cu seamă faptului că *Româniii erau cel mai valoros factor al economiei rurale*.

Precum în Apus, așa și la noi, în economia rurală medievală creșterea vitelor, a porcilor și mai cu seamă păscutul oilor, ținea locul de frunte în veniturile moșierului⁵⁾. Ori, aceasta constituia forța economiei agricole-pastorale românești. Subliniem: „agricolă-pastorală“ fiindcă păstoritul românesc n'a părăsit niciodată agricultura. Din documentele volumului prezent reiese limpede că bogăția acumulată de economia complexă românească, în care se dădea precădere păstoritului cu foarte prețioasa lui industrie casnică textilă, era râvnită de nobilimea ungară latifundiară, de castelani, de episcopi, etc. Valoarea ei a fost recunoscută de timpuriu. Din acest motiv nobilimea maghiară din Transilvania, cu prile-

1) E. Petit, *Histoire Universelle*. II, p. 279.

2) H. Sée, *Histoire economie de la France*. Paris, 1939, p. 9.

3) *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. (Anjoukori Okmánytár), vol. III, p. 231. *Ibidem*, vol. V, p. 35.

4) *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. Vol. III, p. 42—43, 569. *Ibidem*, vol. V, p. 24, 235—6.

5) H. Sée, o. c., p. 17.

jul dietei din 1291, neputincioasă în fața valului de Români cari fugeau de pe moșiile lor, se vede nevoită să recurgă la asprimea poruncii regale pentru a putea aduce cu forța pe acești fugari la vechile lor vetre, iar capitlul din Alba-Iulia numai printr'o specială favoare regală a putut obține dreptul ca 60 de „gospodării” (mansiones) românești să rămână pe moșiile sale Fileșd și Aiud, acești Români fiind scutiți de orice dare regală¹⁾. Românul era cel mai căutat element al economiei rurale medievale. Singur dreptul de a „strânge Români” constituia un izvor sigur de bogăție²⁾.

Pentru acapararea acestei bogății se luptau între ei seniorii marilor latifundii, devastându-și reciproc moșiile, furându-și diplomele, vitele, miile de porci și de oi și răpindu-și sau ucigându-și pe iobagii români.

Quinquagesima ovium sau *Census Valachorum*, în care intra fie ca parte integrantă, fie ca dare anexă, produsele industriei casnice românești, cergile, ajunse la sfârșitul veacului al XV-lea să constituie 1/3 din totalul contribuției directe a regatului Ungar și întrecea întreaga contribuție directă a Transilvaniei³⁾. El continua să fie încă și în veacul al XVIII-lea principalul izvor de bogăție al nobilimei latifundiare⁴⁾. Această excepțională valoare pe care economia românească o reprezenta în economia rurală feudală și pe care țărănimea ungurească, secuiască și săsească nu și-a putut-o însuși niciodată, lămurește pe deplin rostul apelului făcut de seniorii veacului al XIV-lea la Români pentru constituirea de noi sate pe teritoriile nobilitare sau regale și evidențiază covârșitoarea importanță a operei de umanizare și de organizare economică a pământurilor neexploatate, săvârșită de Români în Transilvania veacului al XIV-lea. *In lumina acestei mari opere economice și sociale se explică și toponimia ungurească a acestor sate românești din naștere*, arătând totala lipsă de valoare științifică a teoriei făurite de dl. L. Makkai în jurul acestei toponimii. Ea dărimă, „odată și pentru totdeauna” — cum ar spune dl. L. Gáldi — artificial ticluita teorie a imigrărilor românești din Balcani în Transilvania, cari ar fi culminat în veacul al XIV-lea prin apariția documentară a acestor sate românești cu nume unguresc.

*

Cunoscând realitățile mai sus schițate, suntem în măsură a prețui la adveărata ei valoare afirmația d-lui A. F. N. care continuă a susține că: „cu tot numărul lor sporit, chiar și la începutul veacului al XIV-lea, Românii nu reprezentau față de populația autohtonă o massă care să poată însemna

¹⁾ Doc. No. 21 din 7 Noemvrie 1293.

²⁾ Intr'o împărțire de moșii, unul din contractanți acordă celuiilalt precum și urmașilor lui, dreptul ca „inter easdem possessiones... *olacos congregandi pro se habeant facultatem*”, Cod. Dipl. Andeg., vol. IV, p. 79. *Vezi și rezumatul defectuos: Doc. No. 55 din „Documenta Valachica”.*

³⁾ Al. Doboși, *Datul oilor*. București, 1937, p. 46—48.

⁴⁾ Dr. A. Veress, *Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, București, 1927, p. 18.

ceva". (p. XXXVI). Pentru o mai clară ilustrare a acestui fapt, d-se trimite la hărțile județene din cuprinsul volumului, cari arată situația nu dela „începutul”, ci dela sfârșitul veacului al XIV-lea.

Hărțile acesta în adevăr merită toată atenția și metoda cu care sunt întocmite este unică. Anume, în cele 12 hărți județene (Făgăraș, Alba Inferioară, Hunedoara, Brașov, Arad, Caraș-Severin, Maramureș, Cluj-Cojocna, Sălaj, Turda-Arieș, Ugocea și Solnoc-Dobâca), sunt arătate localitățile existente în veacul al XIV-lea din cari *numai unele sunt amintite cu numele, celelalte fiind anonime*. Prin ce mijloace a reușit autorul să stabilească existența acestor sate anonime, nu ne lămurește. Nu mai puțin curioasă este arătarea acestor sate pe naționalități. În legenda hărții anume se arată: sate românești, parțial românești și neromânești, *evitând să precizeze localitățile ungurești* pentru a face o comparație. Rostul acestei discreții nu-l putem atribui de cât presupunerii că nici dl. A. F. N. nu este convins de valoarea doveditoare a numirilor pentru determinarea naționalității satelor, și cum în documentele acestui volum n'a găsit decât puține sate, declarate de document ca ungurești, a preferat soluția anonimatului. Căci în adevăr, față de sutele de sate românești, documentele prezente nu precizează decât la 1374 „în districtu Zeplak” 2 „ville Hungaricales” față de 9 „villas Olachales” și 1 sat mixt, toate aparținând capiflului din Oradea (Doc. 214); la 1924 sunt pomeniți vag „Ungarys sive Olachys” în Bihor (Doc. No. 25); la 1389 se amintesc în general satele românești și ungurești, aparținătoare cetății Solyomkő, fără a le specifica (Doc. No. 325, 326), iar la 1391 sunt arătate ca aparținătoare cetății Világosvár 5 sate ungurești și 6 „districte” românești (Doc. No. 365), cifre insuficiente pentru a dovedi majorități ungurești în Transilvania secolului al XIV-lea. Din acest motiv dl. A. F. N. a preferat anonimatul.

*

Cel mai original capitol al acestui volum este acela semnat de dl. L. Gâldi, ~~„Numele Românilor în documentele ungare”. De ce stabilește, potrivit apariției cronologice a diferitelor variante ale numelui de român, următoarele 5 grupe:~~

1. Forma „Blaci” amintită la 1222—1234—1366;
2. Forma „Olaci”, amintită la 1228, 1247 și urm.;
3. Forma „Valaci”, amintită la 1288—1576;
4. Forma „Valachalis”, „Valachus”, amintită la 1326, 1374 și urm. și
5. Forma „Walachie”, „Walachos”, amintită la 1373—1374.

Tipul 1 „Bl”, care se află și la cronicarul anonim dela sfârșitul veacului al XII-lea sau începutul veacului al XIII-lea — spune autorul — nu e format printre unguri; el e de origine latină medievală. De aci apoi conclusia că „pe vremea documentelor și a cronicilor din veacul al XII—XIII-lea, și anume, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, Ro-

mâinii n'aveau încă un nume unguresc. Cu alte cuvinte, numirea de Oláh pare să nu fi existat în primele decenii ale veacului al XIII-lea. *Rezultă că începutul imigrării Românilor în Transilvania nu poate fi de cât puțin anterior anului 1222, data primului nostru document.* Dacă Românii ar fi ocupat partea de Sud-Est a Ungariei încă din veacul al X-lea, cum chiar unii istorici unguri au admis, ei ar fi purtat în veacul al XIII-lea un nume mai bine adaptat geniului limbei maghiare" (p. XLV).

Amintind în treacăt, faptul plin de învățăminte, că forma Oláh-Olaci nici în veacul al XIV-lea n'a ajuns să se generalizeze, coexistând cu forma de origine slavă „Valachus” și „Valachalis”, ceea ce denotă că limba maghiară nici în veacul al XIV-lea nu și-a putut impune „geniul” ei transformator, ne oprim asupra concluziilor finale al d-lui L. Gáldi: „Numele unguresc de Oláh n'a prins forma sa „maghiarizată” de cât spre mijlocul veacului al XIII-lea. Urmează că contactul nostru cu acest popor balcanic (scl. Români), n'a putut interveni într'o epocă mai veche”. (p. XLVII).

Concluzia este revelatoare. Din ea se desprinde faptul că Ungurii n'au ajuns să ia încă contact cu Românii la 1222, de când datează primul document considerat de editori ca autentic și care amintește de existența lui „terra Blacorum” și nici chiar cu Secuții, amintit în același document ca locuind în „terra Siculorum”. Mai mult. Dl. L. G. precizează că „forma Oláh nu poate fi anterioară invaziunii Tătarilor; înainte de 1247 — spune d-sa — nu se găsește nici o urmă despre ea” (p. XLVI), ceea ce — dat fiind faptul că documentele atestă precis prezența Românilor în Transilvania înainte de năvălirea mongolă — impune o singură concluzie logică: *Ungurii abia după invazia tătară (1241) au ajuns să pătrundă mai stabil în Transilvania, pentru ca luând cunoștință de realitățile etnice de aici, să poată modifica numele locuitorilor băștinași după „geniul limbei maghiare”.*

Acesta este singurul rezultat logic al speculațiilor lingvistice ale d-lui L. Gáldi, rezultat care de fapt corespunde realității istorice. *Este o concluziune dovedită că înainte de invazia mongolă au existat în Transilvania organe ale autorității regale ungare, chiar și câțiva proprietari a căror naționalitate nu poate fi toldeana stabilită, dar e sigur că n'a existat o populație maghiară, veche și numeroasă.* Ușurința cu care au putut alunga Tătarii pe acești Unguri¹⁾ și neputința de a-i putea desrădăcina pe Români, Sași și Secui, dovedește puținătatea, recenta proveniență și lipsa de legătură a Ungurilor cu pământul Transilvaniei. De fapt abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, începe a apărea în număr tot mai mare proprietari unguri, proaspeți investiți de autoritățile regale, acești noi veniți lovindu-se pretutindeni de prezența populației românești, pe care în sfârșit ajunge să o boteze cu numele de Oláh, traducând numirile de sate și locuri găsite, pe înțelesul lor.

*

¹⁾ Jakab E., o. c., p. 20.

* În sfârșit, în ultimul capitol „Mărturiile documentelor anterioare anului 1222”, dl. L. Gálđi „pentru a termina odată și pentru totdeauna” cu discuția privitoare la toponimia și onomastica românească din documentele anilor 1002—1219, le acordă definitiv tuturor acestora origine slavă, ungrească, latină cultă, chiar și valonă, numai românească nu. O singură excepție admite: pe „Fichur” = fecior (1202) îl recunoaște român. De încheiere apoi d-sa scrie: „Dacă ținem seama că la 1202 găsim deja un nume românesc și că dela 1222 mențiunile documentare despre Români sporesc continuu, suntem îndemnați a recunoaște că Anonymus, care în ce privește Transilvania, n'avea de cât cunoștințe topografice foarte vagi, n'a făcut de cât să plaseze în trecut și într-o formă fantezistă, condițiunile demografice ale timpului său”. (p. LXI).

Cu aceasta ajungem în miezul problemei vechimei Românilor în Transilvania.

Este, anume, demn de observat că toți colaboratorii acestui volum de documente sunt vizibil încurcați de mărturiile lui Anonymus, care dărimă întregă structura artificială a teoriei imigrării românești din Balcani, îndelung pregătită de filologii unguri și cu multă grijă ticluită de autorii prezentului volum.

Dl. L. Gálđi crede a fi soluționat și problema notarului anonim „odată și pentru totdeauna” adoptând rezultatele obținute de dl. Homan Bálint, care fixează, în ce privește timpul când a trăit Anonymus, vremea lui Bela III (1173—1196). Această părere însă a fost infirmată cu argumente hotărâtoare de dl. E. Jakubovich¹), care dovedește decisiv că notarul anonim a trăit pe vremea lui Bela II (1131—1141). Acest autor își dă seama că ceea ce împiedică pe istoricii unguri să renunțe la tendința de a-l smulge pe Anonymus din epoca lui și a-l aduce cât mai aproape de veacuri mai apropiate de noi, este mărturia acestui cronicar despre prezența Românilor în Transilvania pe vremea descălecării Ungurilor în Panonia. Acest pasaj însă E. Jacobovichi crede că a fost „strălucit soluționat”²) de Homan B. și deci n'ar mai putea constitui un motiv de neadmitere a funcționării anonimului pe lângă Bela II. Anume autorul studiului despre „Gesta Ungarorum din vremea Sfântului Ladislau”³), punând pe două coloane textele referitoare la Români din Anonymus și din Cronicon Pictum Vindobonense, în concluzie scrie: „Este evident că istoria întregii campanii militare românești — (a lui Tuhutum contra lui Gelu) — nu este altceva de cât

¹) P. Mester, *Adalékok az Anonymus kérdéshöz. (Magistrul P., Contribuții la chestiunea lui Anonymus)*, în „Emlékkönyv, Dr. Graf Klebelsberg Kuno... emlékére. Budapest, 1925, p. 169—213.

²) O. c., p. 202.

³) Homan B., *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*. Budapest, 1925.

o povestire poetică compusă din fragmentele din epoca lui Ștefan I și a lui Solomon ale lui Gesta Ungarorum, cari pomenesc de Transilvania... Temeiul istoric al întregii povestiri e faptul că izvorul primordial — (Gesta Ungarorum din vremea lui Ladislau) — a amintit printre locuitorii Panoniei pe păstorii Romanilor, cari se numesc și Valachi. Pe aceștia i-a transpus Anonymus în Transilvania, deducând din împrejurările etnografice ale vremii sale¹⁾. Soluția găsită de dl. Homan, cu toată „strălucirea” ei, este totuși neverosimilă de vreme ce Anonymus vorbește concomitent atât de prezența lui Blacci ac pastores Romanorum în Panonia, cât și despre Blasii et Sclavii în Transilvania.

Mai lămuritoare sunt însă alte observații al istoricilor unguri în legătură cu Anonymus. Anume, Jakubovich subliniază, însușindu-și-o, constatarea mai veche a lui Pauler, că notarul anonim „Despre granițele Transilvaniei nu spune nimic; pe locuitorii ei îi tulbură Cumanii și Pecenegii; pe lângă Români știe și de locuitori slavi”. „Pe Sașii colonizați în vremea lui Geza II și pe Secuii cari întâia oară sunt pomeniți în document la 1213, nu-i amintește”. Secuii amintiți de Anonymus nu puteau fi cei din Transilvania, ci cei din Bihor, cari încă la 1217 mai formau o companie militară aparte. (O. c., p. 201). Acestea constituiesc tot atâtea indicii că anonimul era notarul regelui Bela II, când nu fuseseră colonizați Sașii, iar nu a omonimului său următor. Puținătatea cunoștințelor geografice ale lui Anonymus privitoare la Transilvania sunt în adevăr semnificative. O privire asupra structurei interne a cronicei lui, dă imaginea limpede a tendinței autorului de a explica cele mai importante elemente geografice, cetăți, locuri, râuri, etc., în lumina tradiției și a faptelor istorice culese din cronici streine, făcând dese aluzii la stări din vremea când scria. Autoritatea științifică și precizia informațiilor lui este recunoscută. Homan B. scrie: „Dans l'histoire de la conquête de la patrie, son récit, soignement élaboré, aussi bien au point de vue stratégique que géographique, prouve la pénétration de sa critique, sa réflexion méthodique, et la profondeur de ses connaissances”²⁾. Un om cu atâtea simț critic, inzestrat cu adâncă știință, cu precise cunoștințe geografice în ce privește Ungaria, cum de a rămas atât de vag informat privitor la împrejurările din Transilvania? În calitatea-i de notar, avea puțința de a lua informații dela toți demnarii transilvani cari circulau la curtea regală, ca episcopii transilvani Baranus (1139), Walter (1156—1158), Vilcina (1166—1169), Paul (1181—1185) și Adrian (1187—1202)³⁾ și voevodul Leustachie⁴⁾. Despre voevodul Leustachie și epis-

¹⁾ O. c., p. 73.

²⁾ *Revue des Etudes Hongroises*, III, 1925, p. 762.

³⁾ Temesváry L., *Erdély középkori püspökei*, Cluj, 1922.

⁴⁾ Wenzel, *Arpádkori uj okmánytár*, VI, p. 486.

copul Paul, avem indicii că înadevăr au fost în Transilvania¹⁾ și dacă notarul anonim ar fi trăit pe vremea lui Béla III (1172—1196) ei l-ar fi putut informa și despre existența Sașilor și a Secuilor în această provincie. Ori lipsa informațiilor complete ale cronicarului privitoare la regiunea noastră vin a dovedi că episcopul contemporan lui, Baranus n'a trăit în Transilvania, ci a figurat numai ca demnitar „episcopus in partibus infidelium” la curtea regală. Acesta fiind realitatea istorică, Anonymus nici nu avea de unde să cunoască mai amănunțit împrejurările din Transilvania. În această provincie, nu se poate dovedi documentar prezența unei autorități stabile politice și eclesiastice ale regatului ungar până la 1175²⁾, când cronicarul nu mai trăia. Singurii oameni cu care Anonymus putea sta de vorbă, nu mai trăia. Singurii oameni cu care Anonymus putea sta de vorbă, acolo la curtea regală unde era notar, cerând informații privitoare la împrejurările din Transilvania, erau trimișii regelui cari stabileau cantitatea de sare ce revenea monarhului din producția ocnelor transilvane. Existența unor asemenea trimiși regali este indicată de documentul din 1165, în care principele Almoș dăruiește mănăstirii Margareta din Meseș, o piatră de sare ce se transportă prin Poarta Meseșului pe seama regelui³⁾. Faptul că Anonymus pentru întreg teritoriul Transilvaniei nu poate da amănunte geografice și toponimice decât pentru regiunea ocnelor și drumul pe unde se transporta sarea, peste Meseș, — (Poarta Meseșului, pădurea ce trebuia trecută pentru a ajunge la râul Almaș, apoi Someșul, Căpușul și satul Aștileu), — este, credem, o indicație concludentă că notarul regelui Bela II dela funcționarii regali cari însoțiau aceste transporturi și-a cules informațiile. Dela ei a auzit despre „bonitatem et fertilitatem terre”, care „irigatur optimis fluviiis” despre cari spune că „in arenis eorum aurum colligerent et aurum terrae illius optimum esset”, apoi că „ibi foderetur sal et salgenia”. La fel a aflat Anonymus și despre „hapatores terre illius” cari „viliores essent totius mundi. Quia essent Blasii et Sclavi, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagitas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audaciam Hungarorum quia Cumanis et Picanatis multas iniurias paterentur”.

Fără îndoială că istoriografia ungară — inclusiv dl. L. Gáldi — poate cu drept cuvânt considera fantezistă atât figura lui Gelu, cât și povestea întregii expediții împotriva ipoteticului voevod român. Ceeace însă nu se poate contesta din textele lui Anonymus este faptul că în prima jumătate a veacului al XII-lea, înainte de colonizarea Sașilor, pe vremea când notarul regelui Bela II își culegea informațiile privitoare la împrejurările

¹⁾ I. Moga, *Românii în Transilvania medievală*. „Transilvania”, An. 72, (1941), p. 193 urm.

²⁾ I. Moga, o. c., p. 193 și urm.

³⁾ Szentpéteri I., *Az Arpádházi királyaink okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 1923, p. 35, No. 107.

din Transilvania, în centrul acestei provincii, și anume între valea Arieșului și a Someșului și la Vest până la Poarta Meseșului, există o masă compactă românească autohtonă în frunte cu un voevod al Românilor, („Gelou dux Blacorum”) într-o vreme când pentru curtea regelui ungar Transilvania nu era de cât o îndepărtată și incertă ca dimensiuni „terra ultra silvas”, din care își aducea sare.

Lipsa de amănunte geografice mai bogate privitoare la Transilvania, pe care o constatăm în cronică notarului regelui Bela II, atât precisă și amănunțită în ce privește Panonia și Nordul Ungariei, este o dovadă concludentă că în prima jumătate a veacului al XII-lea prezența autorității regale ungurești în această provincie era mai mult nominală de cât efectivă, sau, poate, lipsă total.

Abia după colonizarea Sașilor și infiltrarea concomitentă a Secuilor, cari din Panonia Arpadiană au adus tradiția hunică pe plaiurile Transilvaniei, începe infiltrarea autorității regatului ungar în această provincie.

Reprezentantul regelui devine omul de încredere așezat în fruntea voevodatului român aflat aici, primul voevod fiind amintit documentar la 1176. Din punct de vedere administrativ se organizează primele două comitate, Kolozs pentru teritoriul dela Nord de Mureș și Alba pentru cel dela Sud de acest fluviu, amândouă amintite documentar întâia oară la 1175. Organizarea bisericască se stabilește definitiv aici prin episcopul Paul (1181—1185) și la sfârșitul veacului al XII-lea, procesul continuă încă prin cearta dintre episcopia transilvană și prepozitura săsească dela Sibiu înființată la 1191. Organizarea administrativă prin înființarea de noi comitate continuă apoi cu mari dificultăți până la sfârșitul veacului al XIII-lea și chiar în veacul al XIV-lea.

În asemenea împrejurări, zadarnic se împiedecă istoriografia maghiară de lipsa de documente privitoare la prezența Românilor în Transilvania într-o vreme când pentru cancelaria ungară această provincie nu se deosebea mult de o adevărată „terra incognita”. Aceste documente nu există pentru Români, cum nu există nici pentru Unguri și nici pentru Secuii, cari apar documentar simultan cu Românii și cu Sașii. Lipsa acestor documente o împlinește însă Anonymus, a cărui mărturie despre prezența Românilor în Transilvania, este confirmată de mărturia mai târzie cu câteva decenii a datelor cuprinse în privilegiul andrean dat Sașilor la 1224, privilegiu care reproduce realități mai vechi, dela mijlocul veacului al XII-lea, între cari se certifică existența lui „sylva Blacorum et Bissenorum”. Astfel Anonymus, Andreanum și documentele referitoare la Cavalerii Teutonici ne dă realitatea sigură a prezenței Românilor în toate părțile Transilvaniei în momentul sosirii pomeniților oaspeți ai plaiurilor ardelene, într-o vreme când autoritatea regatului ungar încă nu se constituie în această provincie.

Acestea fiind faptele istorice, pentru orice istoric obiectiv, *aparitia tot mai spornică a mărturiilor documentare despre Români abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, nu se datorește vre-unei imigrări târzii a Românilor din Balcani, ci vremurilor târzii în cari autoritățile politice, administrative și bisericești ungare au ajuns să se poată organiza în interiorul Transilvaniei.*

*

În lumina acestor cercetări părerile autorilor prezentului volum de documente, — expuse cu o aparență documentară convingătoare, — privitor la vechimea, proveniența și așezarea Românilor în transilvania medievală, se dovedesc a fi simple erezii.

* Teoria imigrării românești din Balcani pe teritoriul Transilvaniei nu poate fi dovedită prin nici o probă documentară, dimpotrivă, ea e desmințită atât de caracterul stabil al așezărilor românești, cât și de natura transhumantă a pășoritului românesc. Această teorie, ca și nomadismul Românilor din Evul Mediu, sunt ficțiuni intenționat create, pe cari istoriografia maghiară le apără cu dârzenie crescândă din considerațiuni exclusiv politice.

Prioritatea Românilor în Transilvania față de Sași, Secui și Unguri este dovedită de Anonymus care și-a cules informațiile privitoare la această provincie în primele decenii ale veacului al XII-lea. Față de această prioritate, opera de târzie organizare politică și bisericească a Transilvaniei începută abia în ultimele decenii ale veacului al XII-lea, precum și apariția termenului de Oláh = Olacci abia după năvălirea Tătarilor, sunt o indicație precisă că numai pe la mijlocul veacului al XIII-lea s'a infiltrat în această provincie o populație ungurească. Numărul acestei populațiuni agricole ungurești a rămas în cursul Evului Mediu, ca și mai târziu, foarte redus, iar tendința autorilor prezentului volum de a demonstra caracterul etnic unguresc al Transilvaniei medievale pe baza toponimiei înregistrată în documente, rămâne o simplă speculație cu aparențe științifice, dar lipsită de temeierile realității etnice ale acestei provincii. Nici ordinea cronologică a apariției documentare a satelor românești și nici numirile strenie ale acestor sate nu pot constitui un criteriu general la stabilirea vechimei lor. În ori ce caz, criteriile după cari cercetează autorii acestui volum toponimia satelor românești sunt greșite și nu corespund normelor ce se desprind din documentele prezente.

În schimb, pe temelii materialului documentar din acest volum se poate constata că în Transilvania medievală Românii erau cel mai valoros și totodată cel mai căutat factor al economiei rurale, constituind un sigur izvor de îmbogățire al seniorilor feudali. Din acest motiv ei au fost însărcinați să îndeplinească uriașa operă a creerii de sate noi în veacul al XIV-lea. Ca moravuri publice ei nu se deosebeau de stăpânii lor și de iobagii un-

guri, de cât doar în privința numărului, Românii constituind majoritatea covârșitoare a populației județelor așa zise unghurești din Transilvania.

Față de aceste realități desprinse din documentele prezentului volum, „învățămintele” pe cari — după părerea d-lui E. L., — descoperirea de noi documente nu le va mai putea schimba, învățăminte expuse pe larg de colaboratorii d-sale în studiile analizate mai sus, rămân doar mărturii ale penibilei miopii istorice a editorilor și ale felului cum *nu* trebuie cercetat și interpretat un material documentar. Ca metodă de lucru și ca rezultate obținute, volumul întocmit din inițiativa și sub îngrijirea d-lui E. Lukinich, este *lipsit de valoare științifică*, fapt la care nu s'ar fi ajuns dacă „postulatele istoriografiei moderne” ar fi fost respectate de colaboratorii d-sale și ele n'ar fi rămas o simplă garanție verbală oferită de dl. E. L. specialiștilor streini nefamiliarizați cu problemele Transilvaniei medievale.

I. Moga

BCU Cluj / Central University Library Cluj

